

MƏKTƏBƏHAZIRLIQ QRUPLARINDA UŞAQLARIN NİTQ VƏRDIŞLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA OYUNLARIN ROLU

UOT 372.3/4

Fatimə Şahin qızı İsmayılova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı

E-mail: fatime1782@gmail.com

Rəyçilər: *ped.ü.f.d., dos. Z.Ə. Zeynalova,*
psixol.ü.f.d., dos. M.C. İsmayılova

Açar sözlər: *nitq, nitq vərdişləri, oyun, vərdişlər, uşaq*

Ключевые слова: *речь, речевые привычки, игра, привычки, ребенок*

Key words: *speech, speech habits, play, habits, child*

Bizə məlumdur ki uşaqların intensiv inkişafının getdiyi dövr məktəbəhazırlıq dövrünü əhatə edir. Bu dövrdə onlar bir çox bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnirlər ki, bunlardan ən əsası da nitq vərdişlərinə yiyələnmələridir. Bu dövr düzgün nitqin vaxtında mənimsənilməsi, eləcə də mənimsənilən nitqin aktivliyinin təmin edilməsi, uşağın dolğun lüğət ehtiyatının və nitqinin formalaşdırılmasının əsas şərtlərindəndir. Məktəbəqədər uşağın inkişafında nitqə xüsusi əhəmiyyət verilir, çünki ətrafımızdakı dünyanı dərk etmək üçün böyük imkanlar verən, nitq və yaxından əlaqəli düşüncədir. Bu da öz növbəsində digər psixi proseslərin vaxtında inkişafına müsbət təsir göstərir

Müasir dövrümüzün problemlərindən biri də uşaqların əvvəlki qədər ünsiyyətə girə bilməməsidir ki bu da öz növbəsində onların nitq vərdişlərinin formalaşmasına öz mənfi təsirini göstərir. Görkəmli rus pedaqoqu olan L. S. Vıqotski hesab edirdi ki, “nitqin köməyi ilə uşaq ilk dəfə öz davranışını mənimsəyə bilər, özünə kənardan baxır, özünü bir növ obyekt hesab edir. Nitq ona bu obyektə mənimsəməyə kömək edir”. Məhz buna görə də nitqin məktəbəhazırlıq dövründə inkişafı çox daha əhəmiyyətlidir. Məktəbəqədər yaş dövründə olan uşaqlarda əsas fəaliyyət oyundur. Ona görə də uşaqlarda vərdişlərin formalaşdırılmasında ilk növbədə oyundan istifadə etmək daha əlverişli hesab edilir. Oyunların bir növü olan söz və səs oyunları uşaqlar üçün həm faydalı həm də cəlbedicidir. Nitq oyunları uşaqların söz bazasının genişləndirilməsinə, aktiv lüğət bazasının yaranmasına, səslərin düzgün tələffüz edilməsinə kömək göstərir. Bununla yanaşı nitq oyunları uşaqların təfəkkürünün inkişafına, onların fonemik eşitmə qabiliyyətlərinin inkişafına da öz töhfəsini verir.

Dediyimiz kimi oyunlar uşaqların nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasına kömək göstərən bir vasitədir. Buna misal olaraq bu oyunları nümunə göstərmək olar:

1. Cümləni tamamla:

Sıra ilə uşaqlar cümlələri tamamlayır

Ayılar qışda.....

Dovşan çox .... heyvandır.

Yayda hava ..... olur.

Günəş çox.....

..... istəyirəm.

2. Cümlələri tamamla:

Ayılar qışda ....., canavar isə....

Limon..... çiyələk isə .....

Qışda..... yağır, payızda isə.....

Qurbağa ..... sevir, pişik isə.....

Məktəbhazırlıq dövründə uşaqlarda sadə sözlərin onlara daha aydın olması ilə artıq sadə sözlərdən (iki sayda) mürəkkəb sözün yaradılması uşaqlara öyrədilir. Bunun üçün də müəyyən oyunlardan istifadə edilməsi işimizi daha da asandlaşdırır.

“Ayaq” və “qab”ından “ayaqqabı”

“Dəvə” və “quş”dan “dəvəquşu”

“Meşə” və “bəy”dən “meşəbəyi”

“İsti” və “ot”dan “istiot” və s

Söz ehtiyatının inkişaf etdirilməsi üçün müxtəlif oyunlardan istifadə olunur. Bunlara “söz torbası”, “Möcüzəli çanta”, “Bura... adlanır”, “Nə düzdür?” kimi oyunları aid etmək olar.

İlk növbədə söz ehtiyatının artırılması üçün oynanan oyunların əsas əhəmiyyəti uşaqlarda ilk növbədə passiv lüğət ehtiyatının toplanması daha sonra isə onun aktiv lüğətə keçirilməsindən ibarətdir. Bu dövrdə uşaqlarda passiv lüğətin toplanması dedikdə bu lüğətə ətrafdakı obyektlər, onların əlamət və xüsusiyyətləri, istifadə məqamlarını ifadə edən sözlər aid edilir.

“Bura... adlanır” oyunu istənilən məqamda və yerdə oynanılması mümkün olan oyunlardandır. Bu oyunu əsasən gəzintilərdə, evdə və məşğələ zamanı həyata keçirmək olur. Bu oyunda tərbiyəçi ümumi bir anlayış söyləyir, uşaq isə ona bir ad verir. Məsələn, yemək almaq üçün olan yer (market), çay içmək üçün yer (çayxana), uşaqların təhsil aldığı yer (məktəb) və s.

Məktəbəqədər uşaqlarda nitq vərdişlərinin inkişafında bir digər istiqamətdə nitq mədəniyyətinin formalaşmasıdır. Burada əsas əhəmiyyət cümlələrin düzgün qurulması, çətin qrammatik formaları mənimsəmək, ədəbi nitqi başa düşmək üçün qrammatik nitq mədəniyyətini formalaşdırmaqdan ibarətdir. Bütün bunlar uşaqlarda həm məktəb dövründə həm də daha sonrakı zamanlarda böyük əhəmiyyətə malikdir. Burada da bir çox oyunlardan istifadə edilir.

“Şeir yazmaq” oyunu. Bu cür oyun 4-5 yaşlı uşaqlar üçün ismin daha çox əlverişlidir, çünki uşaqlardan təcrübə tələb edən bir oyundur. Bu oyunda uşaqlar ismin hallarından düzgün istifadəni öyrənirlər. Burada şeirlərin daxilində olan hal şəkilçili isimlərə diqqət yetirilir. Oyun sıxıcı olmasın deyərək komik şeirlərə müraciət etmək də olar.

Didaktik oyunlarla nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasında üçüncü istiqamət isə səs mədəniyyətinin formalaşdırılması üçün olan oyunlardır. Məktəbəqədər uşaqlarda ana dilinin normalarına uyğun olaraq səslərin tələffüzünün yaxşılaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir ki, bu da öz növbəsində bütün səsləri qavramaq, sözlərdə işlətmək, səslərin səviyyəsinə və sürətinə nəzarət etmək qabiliyyətini nəzərdə tutur. Burada nitqdə olan ifadəlilik, məntiqi vurğu, intonasiyadan istifadə mövcuddur. Buraya daxil olan oyunlara “Söz silsiləsi”, “Bir söz de”, “Evləri doldururuq” kimi aiddir.

“Söz silsiləsi” oyunu

Oyun, eşitmənin düzgünlüyünü təmin etmək məqsədiylə aparılır. Oyunun qaydaları belədir:

Uşaqlar bir dairədə dururlar, lider bir söz söyləyərək oyunu başladır, topu oyunçuya atır. Top atılan iştirakçı əvvəlki sözün son səsiylə başlayan söz deyir və topu digərinə atır. Məsələn, ağac-canavar-rayon-novruz-zoğal-lalə-ərik və s. Oyunda sözlər təkrar edilməməlidir. Oyun söz tapmayana kimi davam edir.

“Bir söz de” oyunu

Bu oyunda da əsas məqsəd uşaqların eşitmə aparatının inkişafıdır. Bu oyunda yenə uşaqlar dairəvi bir şəkildə düzülür və lider bir heca söyləyir, söylənilən hecaya uyğun yeni bir söz söylənir. Sözlər iki hecadan ibarət olmalıdır.

Rabitəli nitqin inkişafına yönəlmiş didaktik oyunlar

Burada əsas mahiyyət uşaqlarda gözəl və axıcı nitqin inkişafıdır. Uşaqlar burada ardıcıl olaraq rabitəli bir şəkildə fikirlərini ifadə edə bilməlidir. Rabitəli nitq vərdişlərinin formalaşdırılması üçün istifadə edilən oyunlara aiddir:

“Exo”, “Bağban və çiçəklər”, “Kim daha çox hərəkətin adını çəkər?”, “Qeyri-adi mahnı”, “Sehrli kub”, “Reklam” və s

“Exo” – tərbiyəçi hər hansısa bir sait səsi yüksəkdən tələffüz edir və daha sonra uşaqlar yerlərində sakit səslə onu təkrar edirlər. Məsələn, müəllim ucadan Ə-Ə-Ə-Ə səsini söyləyir, uşaqlar isə sakitcə ə-ə-ə-ə deyər cavab verirlər. Bu oyunda eyni zamanda səslərin birləşmələrini də istifadə etmək mümkündür.

“Qeyri-adi mahnı” oyunu

Oyun zamanı uşaq ona tanış olan hər hansısa bit melodiya uyğun olaraq sait səsləri səsləndirir.

“Sehrli kub” oyunu

Oyunun qurulmasında adından da bilindi ki kimi hər tərəfində şəkil olan kuba ehtiyac var. Oyun zamanı uşaqlar zarları atır. Sonra o, yuxarı tərəfdə qalan şəkili təsvir etməli və müvafiq səsi ucadan tələffüz etməlidir. Məsələn:

Uşaq tərbiyəçi ilə birlikdə “burul, fırlan, yan üstə uzan” deyir və zərləri atır. Daha sonra çıxan şəkil təsvir edir (fil, təyyarə, maşın və s.). Ardınca isə çıxan rəsmi səsini təqlid edir.

Beləliklə belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, uşaqların məktəbəqədər dövründə, eləcə də məktəbəhazırlıq dövründə onların nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasında (lüğət ehtiyatının genişləndirilməsi, rabitəli nitqin inkişafı, nitqin qrammatik quruluşunun formalaşdırılması) oyunların əvəzsiz rolu vardır.

Problemin aktuallığı. İstər ənənəvi, istərsə də yeni təlim üsulunda dəyişməyən məsələlərdən biri məktəbəhazırlıq dövründə uşaqlarda nitq vərdişlərinin düzgün və səmərəli formalaşdırılmasıdır. Bunun üçün hər dövr üçün uyğun olan yol oyunlardan istifadədir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə məşğələlərdə və oyun saatlarında müxtəlif (didaktik, yaradıcı və s.) oyunlardan istifadənin nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasına müsbət təsiri elmi olaraq göstərilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqatdan əldə olunan nəticə əsasında deyər bilərik ki, məktəbəhazırlıq qruplarında nitq vərdişlərinin formalaşdırılması işi zamanı oyunlardan istifadə onlarda əyanın və praktik şəkildə öz biliklərindən istifadə etmə və yeni bilikləri qazanmaya böyük kömək göstərir.

Ədəbiyyat

1. Y.Ş. Kərimov. Uşaq bağçalarında nitq inkişafı: bağça tərbiyəçilərinə kömək. Bakı: Maarif, 1985.
2. T. Sadıqov, S. Abdullayev. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq vərdişlərinə xidmət edən didaktik oyunlar. Bakı. 2011.
3. Y.Ş. Kərimov. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası. Bakı, 1997.
4. Y.Ş. Kərimov. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda nitq inkişafının metodikası. Bakı, 2009.
5. Ş.A. Baxışova. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların nitq inkişafı. Bakı, 2011.
6. Z.Ə. Zeynalova Uşaq bağçalarının böyük qruplarında ətraf aləmlə tanışlıq prosesində uşaqların lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi. Bakı, 1995.

Ф.Ш. Исмаилова**Роль игр в формировании речевых навыков детей в дошкольных группах****Резюме**

Нам уже ясно, что одним из важнейших вопросов в процессе подготовки детей к школе является формирование речевых навыков. И для реализации этого процесса используется множество инструментов, из которых игры более привлекательны для детей. Таким образом, можно прийти к выводу, что игры играют незаменимую роль в формировании речевых навыков детей (расширении словарного запаса, развитии связной речи, формировании грамматического строя речи) как в дошкольном, так и в дошкольном периоде.

F.Sh. İsmayılova**The role of games in the formation of children's speech habits in preschool groups****Summary**

It is already clear to us that one of the most important issues in the process of preparing children for school is the formation of speech habits. And to implement this process, many tools are used, of which games are more attractive to children. Thus, we can come to the conclusion that games have an irreplaceable role in the formation of children's speech habits (enlarging vocabulary, developing coherent speech, forming the grammatical structure of speech) in the preschool period as well as in the pre-school period.

Redaksiyaya daxil olub: 29.09.2023